

Jagoda MEDER

MOZAICI RIMSKE VILE U NINU

UDK 904:<782.37:738.5>(497.5 Nin)“00/02“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25.04.2011.

Odobreno: 16.08. 2011.

Jagoda Meder
Ministarsvo kulture Republike Hrvatske
Runjaninova 2
HR - 10000 Zagreb

Godine 1999. otkrivena je u Ninu rimska urbana vila datirana u početak 2. stoljeća. To je najcjelovitije sačuvana rimska vila na području Dalmacije, koja na površini od oko 1100 kvadratnih metara (danas i više) obuhvaća veliki peristil, niz prostorija, postrojenje za grijanje, a možda i atrij. U nekoliko prostorija in situ sačuvani su se crno-bijeli podni mozaici visoke tehničke kvalitete i zanimljiva dekorativnog i likovnog repertoara. Ovaj rad pokušava te mozaike smjestiti u vrijeme i odrediti im mjesto u mozaičkom inventaru Hrvatske i šire. Jer, upravo tim izvanrednim nalazima naša mozaička baština poprima sve određene karakteristike. U kontekstu svjetskih otkrića, crno-bijeli mozaici s Istočne obale Jadrana predstavljaju se, kao manje ili više homogena skupina spomenika nastalih tijekom 1. i 2. stoljeća n. e. Od Istre do Narone naš se mozaički inventar uz već postojeći, trajno obogaćuje novim otkrićima crno-bijelih mozaika.

Brojni Korpusi mozaika, bilteni sa svjetskih kongresa, ili periodika, izvještavaju o bogatim nalazima mozaika, sa svih strana nekadašnjeg Grčko-Rimskog svijeta, no uglavnom to su kasnoantički polikromni mozaici, dok je broj crno-bijelih znatno manji. Otkrića velikih arhitektonskih kompleksa Sirije, Turske, Libije, Španjolske i sofisticiranih kasnoantičkih figuralnih mozaika koji se natječu sa slikarstvom, uzbuđuju stručnu javnost, dok fragmentarni nalazi crno bijelih mozaika ostaju, nekako na margini interesa. Možda upravo u tom svjetlu treba gledati nalaze Pule, Zadra, Visa, Narone, sada i Nina koji predstavljaju sve zanimljiviji materijal na osnovi kojega se može pratiti pojava, razvoj i stilske mijene što su pratile monokromni mozaik kroz 1. i 2. stoljeće, segment mozaičke baštine, ipak ograničen na uže područje Mediterana.

Ključne riječi: Nin, rimska vila, mozaik, monokromni, geometrijski, figuralni

S obzirom na istraženost teme, nije potrebno zadržavati se na povijesti Nina¹. No da bismo odredili okvir teme dovoljno je naglasiti da u sferu antičkoga svijeta Nin, rimska *Aenona*, ne ulazi tek konačnom afirmacijom rimske vlasti i organizacijom rimske provincije Ilirika, tj. Dalmacije. Prema sudu stručnjaka antika je ovdje počela znatno prije, dolaskom istočne obale Jadrana u sferu direktnog grčkog kulturnog utjecaja. Grčki import javlja se već krajem 8.st. i traje kontinuirano kroz 7. i 6.st. To se nastavlja kroz klasičnu fazu 5. stoljeća, a tako i u helenističkom periodu. Kultura Liburna kojoj

Nin predstavlja „nalazište-tip“² bila je u takvom stadiju razvoja da je mogla asimilirati izvjesne pojave i produkte grčkog duha. *Enona* je dakle bila sudionik u velikoj izmjeni dobara na Mediteranu. Dolazak pod rimsku vlast nije moguće točno datirati. Stjecanjem civiteta *Enona* je upisana u tribus *Sergia*, kao i *Arba*, *Corinium*, *Scardona*, *Senia* i *Iader*. Vjerojatno je građansko pravo / *civitas*/ dobila za vladavine Tiberija (14.-37.), no moglo je isto biti i za Augusta (31.-14.) jer su mnogi municipiji kojima je on udijelio građansko pravo bili upisani u tribus *Sergia*.

¹ Batović Š. 1969, str. 9-61; Isti. 1989, str. 30-31; Suić M. 1969, str. 61-104; Petricioli I. 1969, str. 299-357; Suić, M. 1968, str. 35-52; Belošević J. 1968, str. 53-67; Suić, M. 1976,

² Suić M. 1969, str. 61

Sl. 1, Ostaci rimske vile i mozaika

Krajem Republike i početkom Carstva Enona se postupno uklapa u opći razvoj rimskog graditeljstva i urbanizma. No rušenja grada od Avara i Slavena, izbrisala su i osnovnu kompoziciju gradskog prostora, od koje je ostala samo glavna komunikacija koja od Donjeg mosta vodi prema forumu, u kojoj se prepoznaje *cardo* Enone, na kojem su i danas ostaci najvećeg forumskog hrama na Jadranu. Na mnogo mjesta u Ninu otkriveni su ostaci antičke stambene arhitekture i mozaika, a u 18. st. u vrtu Medović pronađeno je 7 monumentalnih statua rimskih imperatora, do danas četiri sačuvane.

Prigodom građevinskih radova u vrtu obitelji Kera na lokalitetu Banovac 1999, pronađena je velika količina urušenog krovnog crijepa fresaka i podnog mozaika. Od 2000. do 2002. provedena su zaštitna i sondažna istraživanja tijekom kojih je otkriven stambeni kompleks s nekoliko prostorija pokrivenih mozaicima. Godine 2003. nastavila su se sustavna arheološka iskopavanja na cijeloj parceli od oko 1100m².

O arheološkim istraživanjima što ih je kroz sedam kampanja od 2000. do 2006. vodio Muzej ninskih starina (radove su vodili arheolozi, Branka Nedved, dr.sc. Marija Kolega, danas Mato Radović) postoji nekoliko izvještaja³, dok se o mozaicima, osim kratke informacije o konzervatorskom zahvatu⁴, nije pisalo. Za konzervatorski nadzor zadužena je Anastazija Magaš, pročelnica Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Zadru.

Dosada je istražena reprezentativna rimska vila (sl. 1), dužine 30 i širine 17m, izgrađena nedaleko rimskog

forumu i flankirana s dvjema rimskim ulicama, na sjevernoj (dubina od 2,10m) i jugozapadnoj strani. Uz rimsku kuću nalazi se i odvodni kanal pokriven kamenim pločama. Isti položaj naseljen je u ranom srednjem vijeku što se očituje u brojnim pregradnjama suhozidnim konstrukcijama, keramici, ukopu s prilozima, koštanim i metalnim nalazima. Kasnijim istraživanjima otkrivan je najstariji prapovijesni sloj na lokalitetu u kojem su izmješani brojni ulomci liburnske s uvezenom grčkom keramikom. Iz rimskog vremena otkriveni su temelji starijeg stambenog kompleksa, preslojenog većim kompleksom izgrađenim krajem 1. i na početku 2. stoljeća.

Već 2000.g. bilo je jasno da se radi o iznimnom nalažu, kako s arheološkog, tako i sa aspekta povijesti umjetnosti. Na srednjem Jadranu, u Dalmaciji pojavila se rimska urbana vila s većim brojem prostorija, termalnim postrojenjem i velikim peristilom i s najvećim mozaičkim nalazima, na našem dijelu Jadrana, još *in situ*. Valja napomenuti da nedovršena arheološka istraživanja, ni studije materijala zasada ne dopuštaju iscrpne i definitivne zaključke. Potpuno je jasno da se arheolog danas udubljuje u mnogostruke elemente da bi razumio funkciju zgrade, od arhitekture do dekoracije od tehnike gradnje do *instrumentum domesticum-a*. Svi su ti elementi kockice u jednom mozaiku, a ako se zaustavimo samo na jednom, gubi se vizija cjeline. Ipak, pripremila sam ovaj tekst u nadi, da će biti korisno iznijeti neke

³ Nedved B. 2001, str. 21; Kolega M. 2004, str. 195-196; Isto, 2005, str. 309-310; Isto, 2005, 90-97; Kolega M. i Radović M. 2006, str. 333-334

⁴ Garčević M. 2005, str. 379-381

Sl. 2, Natpis na mozaiku s jugozapadne strane

Sl. 3, Mozaik u prostoriji 1

opservacije o mozaicima koji, bez sumnje, predstavljaju glavni sadržaj ninskog *domusa*, te već pružaju polazne točke za razmišljanje.

Mozaici u ninskom *domusu* sačuvali su se u nekoliko prostorija, na području velikog peristila s jugozapadne strane zgrade, te u istočnom dijelu nalazišta. Na ulazu, s južne strane kuće nađen je fragmentarno sačuvan, latinski natpis u tri retka, koji nije protumačen (sl.2). Natpisi

na mozaicima stari su koliko i mozaici⁵. Kroz različite sadržaje, antički čovjek prenosi nam svoja iskustva, uvjerenja, preporuke, opomene i savjete. Kompliciranim simbolima apotropejskog i profilaktičkog značenja štiti se kuće od zavidnog i zlog pogleda, pozdravom se dočekuje gosta, na ulazu u triklinij natpis poziva na večeru (*cedo cenemus*). U Pompejima, *Umbricius Scaurus* reklamira svoj *garum* i naziva ga *liquamen optimum* dok

⁵ Dunbabin K.M.D. 1999, str. 7. U Olynthu, na mozaicima od oblutaka iz 4.st. pr. K. u kući Dobre Sreće (*Good Fortune*), pojavljuje se uz ostale, natpis Agathe Tyche, prema kojemu je kuća dobila ime.

Sl. 4, Sačuvana pseudo emblema na mozaiku prostorije 1

Sl. 5, Prostorija 1, prikaz psa

Sl. 6, Prostorija 1, prikaz vepra

Sl. 7, Prostorija 1, prikaz jelena

nam iz rimskog Thysdrusa u Tunisu vlasnik kroz stoljeća poručuje *Semper felix cum suis*.

Najveći i najbolje sačuvan mozaik u rimskoj vili u Ninu, prekriva prostoriju 1⁶ veličine 6,5 x 6,5m (sl. 3). Uokviren crnom rubnom bordurom, na bijeloj podlozi pruža se raskošni mozaik u kompoziciji u kojoj se izmjenjuju veći i manji oktogoni, njih devet u vodoravnom i okomitom nizu. Četiri veća oktogona povezuje pet manjih koji nastaju rotiranjem meandra u obliku svastike oko upisanog kvadrata. Mozaički tepih uokviruju dvije bordure, vanjska s motivom riblje kosti i unutarnja koju oblikuje niz od polu kružnica i polu kvadrata ispunjen troprutom, bijelom pletenicom na crnoj podlozi. Četiri velika kvadratna polja, *pseudo embleme* zauzimaju središnju površinu mozaika. Koliko se razaznaje, dva oštećena polja, uokvirena bordurom od dvostrukog niza nazubljenih trokuta, bila su ukrašena lisnatim rozetama. Treće je polje gotovo uništeno, dok se u ostacima razaznaje bordura kakva uokviruje četvrto, sačuvano polje. Vegetabilni friz (Décor 293)⁷ koji tvore lijepo oblikovane palmete i bordura s tzv. motivom potkove (Décor 49a) uokviruju središnju scenu na kojoj su

dvije ptice sa strana velikog kantarosa iz kojega izlaze lisnate vitice (sl. 4). Manja ptica mogla bi predstavljati golubicu ili prepelicu, a druga, veća, sudeći po kukmici na glavi, čaplju. U potrazi za kakvom antičkom basnom, simbolikom koja prati čaplju, nisam imala uspjeha. U slučaju mozaika to je često presudno, budući da se iz ikonografskog sadržaja prizora nerijetko može objasniti i namjena dane prostorije. U vanjskom nizu oktogona, sa sve četiri strane, pojavljuju se figure osam lijepo oblikovanih životinja, crnih na bijeloj podlozi. Sačuvali su se prikazi srne, dvaju pasa /prema nekima vuka/ (sl.5), vepra (sl. 6) i jelena (sl.7). Životinje su u pokretu, a sudeći po mreži u koju će uskočiti jelen, sa zapadne strane polja, vjerojatno je prikazana scena lova. I bez slikarskih sredstava boje, svijetla i sjene, bez bijelih linija koje bi označile anatomske detalje, mozaičar je ostvario plastičnost figura kojima se razaznaje oblik tijela pa i njegova muskulatura.

Konzekventno provedena čvrsta geometrijska shema u kompoziciji površine obogaćena je raskošnim i brojnim dekorativnim motivima među kojima se pojavljuju uvijek novi oblici vaza i virtuožno oblikovanih

⁶ Numeracija prostorija prema arheološkim izvještajima.
⁷ *Repertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique*, Bulletin AIEEMA 4, Paris 1973, str. 57

Sl. 8, Prostorija 1, 6 od 36 trapezoidnih polja s vegetabilnim motivima

vegetabilnih motiva lisnatih rozeta, plodova i nježnih vitica (sl. 8), koji nisu daleko od klasicizma augustovske epohe. Uz to valja napomenuti da je upravo za prvu polovicu 1. stoljeća karakteristično gomilanje različitih motiva, kojima naš mozaik obiluje.

Neposredno na mozaik prostorije 1 nadovezuje se prema sjeveru, velika mozaička površina jednostavno dekorirana crnim nepovezanim zvjezdicama (Décor 4e)⁸, koje tako stvaraju dojam filigranske mreže na bijeloj podlozi. Negdje po sredini mozaika (sl. 9) pojavljuje se drugi mozaik, slabo očuvan, komponiran od križnih elemenata i rombova između kojih nastaju oktogoni ukrašeni crnom rozetom (Decor 179 a)⁹. Taj mozaik, sačuvan na površini od oko 2m² dio je podne dekoracije prostorije 2, sjajne tehničke izvedbe, s kockicama veličine 0,5x0,5cm. Mozaik je uništen ukapanjem grobova u srednjem vijeku.¹⁰

I ti mozaici odgovaraju istom stilskom usmjerenju. Linearni stilizirani, scoliki motiv s volutama na oba kraja, koji ispunja križni motiv i pravokutnu površinu (Décor 93f /94h), Blake i Pernice¹¹ spominju u 1. stoljeću u Pompejima i Herkulanumu, dok lijepi primjer iz peristila vile u Este donosi Donderer u svojoj knjizi o mozaicima X Regije¹². I u rimskoj vili u Abruzima, u Cottanellu, datiranoj u 1. stoljeće, pojavljuje se sličan motiv, Becatti navodi primjer iz *republikanske kuće C* u Ostiji¹³, iz istog vremena potječe i lijep uzorak iz vile u Ossaji¹⁴.

U prostoriji 7, veličine 4,5x4,5m, iz sačuvanih dijelova mozaičke površine oko 5m², može se u crtežu rekonstruirati njegova cjelovita centralna kompozicija. Mozaik je vrlo fine izvedbe s kockicama veličine 0,2-1cm.

Kao vanjski okvir tog polja (sl. 10) pojavljuje se u fragmentima sačuvana bordura meandra (Décor 37 f) na bijeloj podlozi, slijedi kompozicija od koje je preostao tek minuciozno izveden friz od lotosovih cvjetova i

Sl. 9, Prostorija 2, fragmenti mozaika

palmeta u elipsi. Od centralne, kružne kompozicije, sačuvao se segment luka uokviren dvostrukim motivom pasjeg skoka (Décor 156 k). U kutu na dnu kompozicije, sa sjeverne strane prostorije sačuvao se fragment mozaika s prikazom delfina (sl. 11).

Ulomci podnog mozaika s kockicama veličine 1x1cm sačuvali su se i uokolo velikog peristila (9,45x6,45m), na površini od oko 21-23m². U kompoziciji oktogona i kosih kvadrata u obliku svastike (Décor 166 b), gotovo grafičkih kvaliteta u crtežu (sl. 12), uokvireni uskom crnom i zatim rubnom bordurom, s jugozapadne strane zgrade sačuvani su u gotovo cijeloj dužini od cca 13m. Na površini koja se nastavlja prema zapadu izmjenjuju se u kompoziciji oktogoni konkavnih stranica (Décor 168 a/d) uokvireni bijelom dvotračnom pletenicom i kružnice s osmerolatičnim crnim cvijetom u sredini.

Na prijelazu između mozaičkih površina i uz bok peristila sačuvale su se manje pravokutne mozaičke površine s geometrijskim motivima karakterističnim za 1. stoljeće (Décor 138 c), (Pompei - *Cd Lucretius Fronto*, *Cd Nettuno*, *Cd Ganimede*, *Cd Meleagro*¹⁵, *Nemi*, tzv. *Kaligulina vila*, *Valbandon*¹⁶). Radi li se o mozaičkim

⁸ Balmelle C; Prudhomme R. 1985, *Le décor géométrique de la mosaïque romaine, I, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotrops*, Paris, Blanchard-Lemée M; Darmon, J.P.; Gozlan S; Raynaud J.P. 2002, *Le Décor II, Répertoire graphique et descriptif des décor centrés*, Paris

⁹ Na taj su način, tj. kombinacijom jednostavno dekorirane mozaičke površine i raskošnoga tepiha, vidljivog s ležaja (klinae), često komponirani mozaički podovi triklinija.

¹⁰ Radović M. 2010, str. 161-178

¹¹ Blake M. E. 1930, str. 65, Tb. 28/2 *Cd Caecilius Jucundus*; Pernice E. 1938, Tb. 44, 4-5 *Cd Caecilius Jucundus*, Tb. 50,4; *Cd Umbricius Scaurus*

¹² Donderer M. 1986, str. 139, Tb. 47/ 1,2; Pernice E. 1938, Tb. 25,3. Oba autora, liri sličan motiv, završen volutama smještaju u klasicistički inventar Augustove epohe.

¹³ Becatti G. 1961, *cassete repubblicane* Tb. LXXIII, 28

¹⁴ Gualtieri M. 2001, str. 295-308

¹⁵ Blake, M., 1930, str. 119-120, Tb. 32,3 *Cd Meleagro*; *Cd Championnet*; Tb. 29,1 *Imola*, Muzej,

¹⁶ Gnirs, A. 1911, prostorija B, *cubiculum*

Sl. 10, Prostorija 7, fragment mozaika s centralnom kompozicijom

Sl. 11, Prostorija 7, fragment mozaika s prikazom delfina

Sl. 12, Peristil, sjeverni dio

Sl. 13, Fragment mozaika sa zapadne strane prostorije 1

pragovima ili interkolumnijima peristila teško je zasada odrediti. I inače se, na više mjesta u vili nailazi na manje dekorativne cjeline sačuvane u fragmentima koje bi se moglo tumačiti kao pragove između pojedinih mozaičkih površina. Možda je i majstorski oblikovana bordura sa zapadne strane prostorije 1, s viticama i naizmjenično okrenutim cvjetovima lotosa koji izlaze iz vaze (sl. 13), imala istu ulogu.

Mozaik u istočnom dijelu iskopa, koji se vjerojatno protezao preko postrojenja za grijanje, izveden je na bijeloj podlozi, a u bordurama ponavlja raspored mozaika prostorije 1. U nešto jednostavnijoj varijanti (sl. 14) mozaik uokviruje bordura s motivom riblje kosti koji uzduž prati bordura u obliku šahovnice (Décor 8 c,d). Slijedi okvir od polukrugova i kvadrata uokvirenih dvotračnom pletenicom na tamnoj podlozi (Décor 31 h). Bordura je dekorirana crnim peltama i njihovim kombinacijama. Mozaičko polje, koliko se može razaznati, prekrivala je kompozicija sastavljena od romboidnih zvijezda. Prema M. Dondereru¹⁷, motiv riblje kosti uokviren šahovnicom karakterističan je za vrijeme flavijevaca, dok se druga bordura od polukružnica i kvadrata

pojavljuje u svojoj klasičnoj formi, tj. bez produžetka u glavnu mozaičku kompoziciju.

U ljetu 2010. godine arheolozi su u Ninu otkopali još jedan mozaik na istočnoj strani kompleksa (sl. 15). To je velika površina dugačka oko 12m, u obliku koridora koju prekriva ortogonalno postavljena mreža od većih i manjih kosih kvadrata. Manji kvadrati su crni te s bijelim većim kvadratima stvaraju ambivalentni motiv u kojem se pojavljuju četiri elementa oblika slova T (Décor 133 c). I taj motiv tipičan je za 1. stoljeće, a poznat nam je i iz Zadra, tj. iz nalaza antičke zgrade na Citadeli¹⁸, iz Valbandona¹⁹, ali i brojnih pompejanskih kuća²⁰.

Prema izvještaju iz godine 2006.²¹ mali fragmenti crno-bijelih mozaika nađeni su i u prostorijama 14 i 13.

Svi su mozaici u vili crno-bijeli, izvedeni u tehnici *opus tessellatum*, a odlikuje ih visoka tehnička kvaliteta na svim površinama na kojima, ovisno o prostornoj hijerarhiji, stalno varira i veličina *tessella* koja se kreće od 0,2-1cm.

Ono što upada u oči u dekorativnom sistemu mozaika u Ninu jest, da se gotovo cijeli dekorativni pro-

¹⁷ Donderer M. 1986, str. 218

¹⁸ Vežić P. 1990, str. 7-45

¹⁹ Gnirs, A. 1911, prostorija E

²⁰ Blake M. Tb. 30,2 Cd Orso; Tb. 32,3 Cd Meleagro; Tb. 30,4 Cd Camillo

²¹ Kolega M; Radović M. 2006, str. 334

Sl. 14, Mozaik na istočnom dijelu iskopa

Sl. 15, Novi nalaz mozaika, (2010)

Sl. 16, Prostorija 1, rozete

Sl. 17, Crkva sv. Donata, pylon s rimskim spolijama

gram bazira na jednom geometrijskom liku, a to je oktagon u brojnim varijacijama. U jednostavnoj varijanti izmjenjujući se s kosim kvadratom prekriva površinu peristila, na mozaiku koji se nastavlja prema zapadu prevladava u kompoziciji oktagon konkavnih stranica. Na mozaiku u prostoriji 1 to je mreža većih i manjih oktogona uokvirenih meandrom u obliku svastike, a na mozaiku prostorije 2 križni elementi s po dva romba u kutovima oblikuju oktogone ukrašene crnom rozetom. I ta je pojava, tj. ograničen izbor shema kompozicije, na uštrb dekorativnog sadržaja tipična za 1. stoljeće.

Promatrajući ninske mozaike u komparativnoj perspektivi, analizirajući njihove morfološke i stilske karakteristike dovoljno je elemenata za njihovu dataciju u 1. stoljeće. Na to navodi kompozicija, još uvijek strogo strukturirana, siluetno tretirane figure životinja bez bijelih linija²², tipičnih već u doba flavijevaca, neobičajeni vegetabilni frizovi, ponovno oživljene kasno republikanske bordure u obliku svastike, riblje kosti, dvostrukih redova nazubljenih trokuta, pa i sitni detalji poput kvadrata konkavnih stranica sa znakom L u sredini (sl. 7), što su ga registrirali već Blake i Pernice²³,

kao element tipičan za 1. stoljeće, a koji J.R. Clarke²⁴ naziva „disegno ad L“ i pripisuje 3. pompejanskom stilu²⁵. Na našem području motiv se pojavljuje na crno-bijelim mozaicima 1. stoljeća na Bribiru i na mozaiku u Vidu kod Metkovića.

Prema nekim autorima, tipična je za razdoblje oko polovine 1. stoljeća koegzistencija dvaju stilskih usmjerenja. Linearni stil julijsko-klaudijevske epohe nastavlja i razvija se dalje, a od novih kompozicija pojavljuju se brojne kombinacije kvadrata s trokutima, šesterokuta te oktogona i kvadrata. Ponovno se javljaju ukrštene kružnice, koje obrazuju križne cvjetove, ograničene u rano Augustovo doba na Kampaniju i Lacij.

U neronsko-flavijevskom periodu primjetan je i jedan slikarski pravac koji ide za plastičnim efektom i u tom smislu uvodi boju, koja je doduše ograničena na sporedne detalje. No, u Ninu ne nailazimo na boju. To je, po Dondereru²⁶ vrijeme tzv. *Vielmusterboden* mozaika, s kojima i mozaici u Ninu pokazuju mnoge sličnosti.

Ono što u ornamentalnom repertoaru ninskih mozaika upada u oči bordura je s palmetama (*Décor 53 h, antemion*), koja uokviruje dva od četiri centralna

²² Becatti G. 1965, str. 15-28

²³ Blake, M. 1930, str. 102, Tb. 30,3, Cd Nettuno; Tb. 34,1, mozaik iz Museo delle terme u Rimu; Tb. 32,3 Cd Meleagro; Pernice E. 1938, Tb. 13,3 Cd Centenario, Tb. 37,3 Cd Chirurgo

²⁴ Clarke J; Larwey M. 2005, str. 25-33

²⁵ Donderer M. 1986, Tb. 3,10; 25,2, Altino. I Donderer je registrirao ovaj znak i naziva ga „kleine weise Winkelhaken“

²⁶ Donderer M. 1986, str. 220

kvadrata, tj. pseudo embleme u prostoriji 1 (Sl. 4), te palmeta u elipsi i lotosov cvijet (sl. 8) u borduri mozaika prostorije 7 (Décor, 293), a to su motivi netipični za podne mozaike. Prema sudu brojnih autora (E. Pernice, H.Lavagne²⁷, G.Sauron, A.Ciancio²⁸) palmeta je motiv koji se na mozaicima od oblutaka pojavljuje još u 4 st. pr. Kr., u Pelli, Olintu, Sikionu, Eretriji, Korintu, u Moziji na Siciliji, pa nadalje kroz helenističku epohu. Osvajanjem Egipta i pomamom za helenističkom kulturom²⁹ prenose se na italsko tlo (Pompeji, Herkulanum, Boscoreale, Boscotrecase), uz ostalo i pojedini dekorativni motivi. Sporadično se, sad već stilizirane palmete, ali i ostali vegetabilni dekorativni elementi helenističkog repertoara³⁰, pojavljuju na mozaicima u Pompejima³¹ i Herkulanumu od 2. st. prije K., pa nadalje³². U suburbanim termama u Pompejima, u sloju iz 1.stoljeća, motiv s palmetama u vrlo dekorativnoj varijanti prekriva vestibul 8³³.

U svom radu o „ažuriranim bordurama“ A. Barbet³⁴ friz s palmetama, smatra tipičnim za fresko slikarstvo i dekoracije u štuko tehnici te vjeruje da se odatle širi na zidni mozaik, ali se ne pojavljuje na podnim mozaicima, u čemu je naš primjer iz Nina demantira.

Potruga za prototipom vegetabilne bordure kakva se javlja na našem mozaiku, mogla bi odvesti vrlo daleko. U 4. stoljeću pr.K., na mozaicima od oblutaka u *Kući mozaika* u Eretriji³⁵ javlja se dekorativni friz komponiran od palmeta u elipsi i stiliziranog lotosa, sličan borduri u prostoriji 1. Istom repertoaru i podrijetlu mogu se pripisati i tri od 10 sačuvanih rozeta na mozaiku (sl. 16), dok ostaci dekoracije na dva oštećena kvadratna polja, sa zadebljalim listovima i stiliziranim palmetama u uglovima, također odišu istom helenističkom inspiracijom. Budući da se radi o mozaicima, ova bi razmišljanja još jednom potvrdila teoriju o kartonima uzoraka i njihovom trajanju³⁶. Ni među našim mozaicima nisam pronašla ni jedan primjer s palmetama u frizu, ali se identičan motiv (sl. 17) javlja na spolijama zadarskog foruma, na ostacima arhitrava portikata iz 1. stoljeća, koji su ugrađeni u bazu i pilone crkve sv. Donata podignute na forumu u 9.stoljeću, što shvaćam kao još jedan argument za dataciju ninskih mozaika.

Mozaici u Ninu pokazuju sličnosti s mozaicima rimskih vila u sjevernoj Italiji, posebno X rimskoj regiji³⁷, zatim u pokrajini Emilia Romagna, rimska regija *Aemilia*³⁸, na našem dijelu Jadrana s onima u Valbandonu³⁹, Barbarigi⁴⁰, Pulji⁴¹, a u nekim segmentima i sa suvremenim mozaicima u Zadru⁴². No u cjelini gledano oni se vezuju uz podne mozaike s italskog kopna, posebno iz Pompeja. Na vezu s Pompejima ukazivali su još početkom prošlog stoljeća Schwalb, Gnirs, potom i ostali istraživači istočno jadranskih mozaika, a u novije vrijeme tom se problematikom pozabavio B. Matulić u svom doktorskom radu⁴³. Primjenjujući metodu francuske publikacije *Le décor géométrique de la mosaïque romaine* pri istraživanju mozaičke baštine antičke Dalmacije, autor je statističkim istraživanjem dokazao prevlast pompejanskog dekorativnog repertoara kroz 1. stoljeće.

U studijama o antičkoj Enoni M. Suić⁴⁴ naglašava da nije naišao na gradska zanimanja registrirana u natpisima, jednako tako nisu mu poznate bilo kakve *officinae* iz Enone i pitanje je jeli ih bilo, jer predmeti materijalne kulture i predmeti umjetnog obrta nađeni u Ninu, kako navodi autor, upućuju uglavnom na import. U tom svjetlu postavlja se i pitanje tko je bio bogati *dominus* koji je tako raskošno opremio svoju vilu, otkuda su pristigli majstori *musivarii*, čija se vještina može pratiti na svim mozaičkim površinama. U dva navrata, krajem 1. stoljeća pr. K. i početkom 1. pojavljuju se kao patroni Nina dvije istaknute ličnosti rimskog političkog života, epigrafski potvrđene i zabilježene kod rimskih pisaca. To su namjesnici provincije Ilirika (kasnije Dalmacije), *Publije Silije* i *Volusije Saturninus*⁴⁵. Stanovnici Enone i druge peregrinske zajednice nerijetko su za pokrovitelje i zaštitnike birale predstavnike uglednih rimskih građana, koji će ih zastupati u provinciji kojoj su i pripadali. Možda upravo u tom krugu visokih rimskih *dignitarius* treba tražiti vlasnika raskošnog *domusa* o kojem govorimo. No na to kao i ostala brojna pitanja mogu nam odgovoriti daljnja arheološka istraživanja vile u Ninu, koja će zasigurno brojnim podacima obogatiti naše spoznaje kako o rimskom graditeljstvu na istočnom jadrana tako i urbanizmu antičke *Enone*.

²⁷ Lavagne H. 1973, str. 197-246. Za Lavagna, palmeta je motiv tipičan za mozaike od oblutaka, a palmeta u elipsi također potječe iz helenističke tradicije (str. 223)

²⁸ Ciancio A. 1994, str. 259-302

²⁹ De Vos M. 1980, Leiden

³⁰ Sauron G. 1978, str. 727-751. Na primjeru vegetabilne vitice, na mozaiku Atalove palače u Pergamonu autor obrazlaže stilske mijene koje je motiv doživio na putu od Pergamona, preko Claterne/Quaderna/ do Kuće Fauna i Kuće Ceii u Pompejima. Od slikarskog, iluzionističkog stila Pergamona 2.stoljeća pr. K., do stilizacije i ograničavanja boje, na, gotovo suvremenim mozaicima Pompeja.

³¹ Blake M. 1930, Tb. 23,1Cd Trittolemo; Tb. 42,3 Cd Arianna; Tb. 3,1 Cd Lucretius Fronto; Tb. 3,3 Cd Giuseppe II; Herkulanum, Cd Atrio a mosaico

³² Prema Pernicu (str. 132) palmeta se u Pompejima pojavljuje uz helenističku rozetu i to uvijek u kutovima kompozicije, najčešće u doba 2. stila. Prisutna je i u 1. stilu, a krajem 2. nestaje iz ornamentalnog repertoara Pompeja.

³³ Clarke J; Larwey M., str. 33. Autori datiraju ovaj sloj oko 30. godine.

³⁴ Barbet A. 1981, str. 942

³⁵ Dumbabin K. 1999, Cambridge, str. 10, sl. 6

³⁶ Gonzenbach V. v. 1961, str. 292, Tb. 74-75. „Palmettenfriesmosaik“ iz Avenchesa autorica datira oko 250.g., u kasno severovsko vrijeme, i drži, da se u to doba stil mozaika približava stilu kasnog helenizma-Pergamona, Sicilije i Pompeja. Prema autorici to bi u razvoju mozaika bila treća klasičizirajuća faza, nakon augustovske i trajansko-hadrijanske klasičke.

³⁷ Franceschini, M. De. 1998, str. 339

³⁸ Rimini, Sarsina, Veleia, Russi

³⁹ Gnirs A. 1911.

⁴⁰ Schwalb, H. 1902, str.

⁴¹ Girardi-Jurkić, V.1981, str. 51-60

; Mlakar, Š. 1957, str. 433-444; Isti, 1959, str. 107-113; Marušić, B. 1967, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula

⁴² Ilakovac B. 1958.

⁴³ Matulić B. 2000, str. 146-147

⁴⁴ Suić M.1969, str. 85

⁴⁵ Suić M.1969, Zadar, str. 67-72

LITERATURA

- Balmelle C; Prudhomme R.** 1985, *Le décor géométrique de la mosaïque romaine I, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotrops*, Paris
- Blanchard-Lemée M; Darmon J.P; Gozlan S; Raynaud M.P.** 2002, *Le décor II, Répertoire graphique et descriptif des décors centrés*, Paris
- Batović Š.** 1969, Nin u prapovijesno doba Radovi JAZU u Zadru, Zadar, 16-17
- Batović Š.** 1989, Istraživanje prapovijesti sjeverne Dalmacije od 1984-1988, *Diadora* 11, Zadar, 5-52
- Barral I A.** 1976, Anthologie de la mosaïque ibérique: mosaïques décors de sols, *Dossiers d'Archéologie. Documents. Archéologie*, 15, Paris
- Barral I A.** 1976, *Les mosaïques romaines e médiévales de la regio Laitana*, Inst. De Arqueologia y Prehistoria, Barcelona
- Barbet A.** 1981, Les bordures ajourées dans le IVe style de Pompéi, *MEFRA*, 93-2, Rome, 917-998
- Becatti G.** 1961, *Mosaici e pavimenti marmorei, Scavi di Ostia IV*, Roma
- Becatti G.** 1965, Alcune caratteristiche del mosaico bianco-nero in Italia, *CMGR I*, Paris, 15-28
- Belošević J.** 1968, Nin u Srednjem vijeku, *Nin problemi Arheološk istraživanja*, Zadar, 53-67
- Blake M.E.** 1930, The Pavements of the Roman Buildings of the Republic and Early Empire, *MAAR* 8, Rome
- Blake M.E.** 1936, Roman Mosaics of the Second Century in Italy, *MAAR* 13, Rome
- Bruneau Ph.** 1987, *La mosaïque antique*, Paris
- Ciancio A.** 1994, Documenti di arte musiva in Puglia. I mosaici della villa di Mola di Bari, *MEFRA*, Rome, 106/1, 259-302
- Clarke J.R.** 1979, *Roman black-and-white figural mosaics*, New York
- Clarke J.R; Larvey M.** 2005, A Black-and-White Figural Mosaic from the Suburban Baths at Pompeii, *CMGR IX*, Rome, 25-33
- Curtis R.** 1984, A Personalized Floor Mosaic from Pompeii, *AJA*, 88, 575-566
- Djurić B.** 1976, Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije, *AV* 27, 537-625
- Donderer M.** 1986, *Die Chronologie der römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antoninen*, Berlin
- Donderer M.** 1981, Cultura Aquileiese in mosaici Geometrici Romani dell'occidente, *AAAd* 19, Aquileia, 225
- Dunbabin K.M.D.** 1999, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge
- Fontana F.** 1993, *La villa romana di Barcola. A proposito delle ville maritimae della Regio X*, Roma
- Fornasier F.** 2001, A proposito di una particolare Tipologia pavimentale ad Altino, *Quaderni di Archeologia del Veneto XVII*, Padova, str.116-123
- Franceschini M. De.** 1991, *Villa Adriana. Mosaici, pavimenti, edifici*. Roma
- Franceschini M. De.** 1998, *Le ville romane della X regio Venetia Et Histria*. Roma
- Franceschini M. De.** 2006, *Ville dell'Agro romano*, Roma
- Garčević M.** 2005, A Second-Century Roman Mosaic from Aenona (Nin) in Dalmatia, *CMGR IX/2*, Rome, 379-381
- Gnirs A.** 1911, Forschungen in Istrien. Grabungen im Gebiet der antiken Herrschafts villa von Val Bandon, *JÖAI* 14, Wien, 155-196
- Gnirs A.** 1901, Zur Topographie des alten Pola, *JÖAI* 4, Wien, 170-208
- Gonzenbach V. von.** 1961, *Die römischen Mosaiken der Schweiz*, Basel
- Grandi M., Chini P.** 2005, Osservazioni sul repertorio del mosaico bianco e nero di II-III secolo a Roma, *CMGR IX/*, Rome, str. 55-65

- Gualtieri M.** 2001, La villa imperiale di Ossaia/Cortona(AR): Mosaici di eta tardo-repubblicana ed Augustea, *AISCOM VIII Colloquio*, Firenze, 2001
- Ilakovac B.** 1958, Ostaci antičke zgrade u Zadru, *VHAD* 60, Zagreb, 43-58
- Ilakovac B.** 1962, Prilog arhitekturi i urbanizmu Jadera, *Radovi JAZU u Zadru* 9, Zadar, 219-249
- Ilakovac B.** 1962, Novi nalazi ostataka rimskih zgrada u Zadru *Diadora* 2, Zadar, 271-301
- Jobst W.** 1977, *Römische Mosaiken aus Ephesos*, I, FiE VIII,2, Wien
- Jobst W.** 1982, *Römische Mosaiken in Salzburg*, Wien
- Jurkić Girardi V.** 1981, Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila u zapadnoj Istri od antike do bizantskog doba, *HH*, 4/2, Pula, 77-104
- Jurkić Girardi V.** 1981, Prilog za studijsku sintezu o antičkim mozaicima Istre, *Domesti* 5, Rijeka, 51-60
- Klega M.** 2004, Nin-Banovac-iskapanje, *HAG*, 1, Zagreb
- Kolega M.** 2005, Nin-Banovac-iskapanje, *HAG*, 2, Zagreb, 309-310
- Kolega M.** 2005, Nin-nastavak sustavnih iskopavanja na lokalitetu Banovac, *Obavijesti*, XXX-VII,1, Zagreb, 90-97
- Koleg M; Radović M.** 2006, Nin-Banovac-iskapanje, *HAG* 3, Zagreb, 333-334
- Lavagne H.** 1973, Villa d'Hadrien. La mosaïque de voute du cryptoportique républicain et les débuts de l'opus musivum en Italie, *MEFRA*, vol. 85-1, Rome, 197-246
- Matulić B.** 2000, *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X Regio Italiae)*, Filozofski fakultet Zadar, 2000
- Mlakar Š.** 1959, Antički nalazi u Puli, *AP* 1, Pula, str. 107-113
- Mlakar Š.** 1957, Neki novi antikni nalazi u Istri, *JZ*, Rijeka, 433-444
- Nedved B.** 2001, Arheološka istraživanja u vrtu Kera u Ninu, *Obavijesti* 2, XXXIII, Zagreb, 21
- Parlasca K.** 1959, *Die römischen Mosaiken in Deutschland*, Berlin,
- Pernice E.** 1938, *Pavimente und figürliche Mosaiken (Die hellenistische Kunst in Pompei, VI)*, Berlin
- Pisapia M.S.** 2002, I mosaici del Secondo Complesso al museo Nazionale di Napoli *Stabiae: Storia e Architettura*, L'Erma di Bretschneider, 91-133
- Pollitt J.J.** 1986, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge
- Radović M.** 2010, Starohrvatski grobovi otkriveni na položaju Banovac u Ninu, *Diadora* 24, Zadar, 161-178
- Rossi D; Iorio V.** 2005, Mosaici e sectilia pavimenti di Castel di Guido, *CMGR IX/1*, Rome, 137-147
- Sauron G.** 1978, Notes sur la diffusion de frises de mosaïques hellénistiques a décor de rinceaux, *MEFRA*, Rome, vol. 90/2, str. 727-751
- Schreibeleiter V.** 2005, Die Anfänge römischer Mosaikkunst in Westkleinasien, *CMGR IX/2*, Rome, 761-773
- Schwalb H.** 1902, Römische Villa bei Pola, *Schriften der Balkankommission*, Antiq. Abt., 2, Wien, 1-52
- Suić M.** 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb
- Suić M.** 1968, Nin u antici, *NIN, Problemi arheoloških Istraživanja*, Zadar, 35-52
- Suić M.** 1969, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, *Radovi JAZU u Zadru* 16-17, Zadar, 61-104
- Vežić P.** 1990, Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru, *GZSKH*, Zagreb, 7-45
- De Vos M.** 1980, *Legittomania in Pittura e Mosaico Romano-Campani della prima eta' Imperiale*, Leiden

KRATICE

AAAd	<i>Antichità Alto Adriatiche</i>
AISCOM	<i>Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico, Firenze</i>
AP	<i>Arheološki Pregled</i>
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AV	<i>Arheološki Vestnik</i>
CMGR	<i>Colloque Mosaïque Greco-Romaine</i>
DIADORA	<i>Diadora, Zadar</i>
DOMETI	<i>Dometi, Rijeka</i>
FE	<i>Forschungen in Ephesos</i>
GZSKH	<i>Godišnjak zavoda za zaštitu spomenika kulture</i>
HAG	<i>Hrvatski arheološki glasnik</i>
HH	<i>Histria Historica</i>
JZ	<i>Jadranski Zbornik</i>
JÖAI	<i>Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institut</i>
MAAR	<i>Memoirs of the American Academy in Rome</i>
MEFRA	<i>Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité</i>
MOGUĆNOSTI	<i>Mogućnosti, Split</i>
OBAVIJESTI	<i>Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva</i>
QdAV	<i>Quaderni di Archeologia del Veneto</i>
RadFFZ	<i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru</i>
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku</i>

SUMMARY

MOSAICS OF A ROMAN VILLA IN NIN

Jagoda MEDER

The discovery of a Roman villa in Nin has opened a new chapter in the study of ancient mosaics in the eastern Adriatic. This is the largest site with ancient mosaics preserved in situ in Croatia. It provides a framework for a comparative analysis of both local and foreign material. The mosaics from Nin are probably the most important finds of the last century in general because of their state of preservation, the technical quality of their execution and their stylistic and morphological characteristics.

Black and white geometric and figural mosaics from the Roman villa in Nin were found completely preserved in three rooms and in a fragmentary state in another two rooms. They were also located in the area of a large peristyle and along a twelve-metre-long corridor in the eastern area of the excavation site. Seen from a comparative perspective, they bear traces of mosaics from the middle of the 1st century AD. Mosaic compositions are strictly structured. Motifs are based on a limited number of geometric shapes. The decorative repertoire is rich and inventive. Black figures are treated as silhouettes without white lines, a trait that resulted in two-dimensional graphic solutions in the 2nd century AD. The mosaics from Nin can be categorised as all-over-pattern mosaics, as they are called by M. Blake, or Vielmusterboden mosaics, as they are called by Donderer. The mosaics, taken in general, have similar traits to mosaics from Italic lands: the 10th Roman region Venetia et Histria, the modern region of Emilia Romagna, and particularly Pompeii. Other mosaics with similar traits found in Croatia, apart from Istria, are mosaics discovered in Zadar, Skradin, Orlic near Knin, Narona, and on the islands of Murter and Vis. All together they form a still incomplete corpus of black-and-white floor mosaics in the eastern Adriatic.

The article analyses the mosaics from a stylistic and morphological point of view, without pretensions to completeness of treatment, which would require a multidisciplinary approach involving primarily stratigraphic analysis, followed by petrographic analysis and a comparative study of the finds in the villa, where the remains of frescoes, pottery, coins and other finds are located. The complex structure of the mosaics, the rich decorative repertoire, and figural scenes, all call for iconographic studies, studies which would bring us closer to the life of a rich landowner of Nin and explain the way in which he presented his own social status. In other words, apart from attracting attention through its artistic aspects, the mosaic inventory of Roman villas helps us reconstruct the social and cultural context, or more precisely, the life of the economically and socially privileged, both in the very centre and in the provinces of the Empire.

The Roman villa, situated in the north-eastern part of a small island, is located on the line of a decumanus, near the forum of which many traces have been preserved, and thus an important part of the villa's almost idyllic original historical and natural Mediterranean environment. For this reason, substantial professional engagement will be needed for the villa to be properly presented in conservation and museum terms. Contrary to practice in the late 19th and the early 20th centuries, when many of the world's museums became warehouses for museum treasures unearthed at archaeological sites in the Mediterranean, today we are witnessing numerous other possibilities and solutions for the presentation of mosaics in situ, even in the crowded centres of European cities.

Translation: Alenka Patrun
Revision: Stephen Hindlaugh